

آیا پرهیزکاری به معنای ترس از خداست یا مفهوم دیگری دارد؟

مفهوم پرهیزکاری چیست و برای با قنوا بودن باید از چه چیزی بپرهیزیم؟

در هر سن و سالی که هستیم حتماً بارها واژه‌های تقوا، پرهیزکاری و پارسایی را شنیده‌ایم. برای این واژه‌ها معنای مختلفی بیان می‌شود که رایج‌ترین آن خداترسی است. معنی خداترسی چیست؟ مگر خداوند ترس دارد؟ اگر ترس معنی درستی برای این عبارت‌ها باشد باید بدانیم منظور چه نوع ترسی است؛ چون ما گاهی از هیبت و خشونت کسی می‌ترسیم و گاهی ترسمان از سر احتیاط و مراقبت برای انجام کار درست و حفظ رابطه‌ای خاص است.

بررسی واژه پرهیزکاری، تقوا و مصادیق آن در آیات، روایات و تفسیرهای مختلف ثابت می‌کند این عبارت مفهومی صرفاً معنوی و فقط مخصوص به یک بُعد از وجودمان ندارد و ما در همه ابعاد وجودی و زندگی خود با این عمل مواجه هستیم و باید در همه انتخاب‌ها، ارتباط‌ها، رفتارها و افکار خود تقوا را رعایت کنیم. رعایت کردن تقوا عبارت و مفهومی کلی است که برای پیاده کردن آن در زندگی نیاز داریم مصادق‌ها و جزئیات آن را بشناسیم؛ مثلاً رعایت تقوا در خوردن چه معنایی دارد؟ اگر فقط به نوع غذایی که می‌خوریم دقت کنیم تقوا رعایت شده، یا توجه به میزان خوراک هم اهمیت دارد؟

برخی از مردم وقتی بحث از تقوا می‌شود به اشتباه فکر می‌کنند باید همه لذت‌ها را ترک کنند و به خود ریاضت بدهند. خودشناسی و همچنین شناخت درست خداوند باعث می‌شود به این یقین برسیم که همه دستورهای خدا در جهت افزایش آرامش و سعادت ما تنظیم شده‌اند؛ رعایت تقوا هم برای این است که ما از مسیر درست خارج نشویم، در کمال سلامت به هدف خلقت خود برسیم و سالم به آخرت متولد شویم. در حرکت به سوی هدف خلقت فقط رسیدن مهم نیست و کیفیت و چگونگی رسیدن هم بسیار اهمیت دارد.

با توجه به ظاهر واژه پرهیزکاری حتماً اموری وجود دارند که باید از آن‌ها پرهیز کنیم. قرار دادن عبارت خداترسی به عنوان معادل تقوا هم ایجاب می‌کند کلمه ترس را در این جایگاه بررسی کنیم و بدانیم منظور

چه نوع ترسی است. در این درس مفهوم و تفسیر پارسایی و تقوا را از چند جنبه مختلف بررسی می‌کنیم، به بررسی مفهوم ترس در رعایت تقوا می‌پردازیم و در انتها به اصلی مهم اشاره می‌کنیم.

بررسی چند مفهوم هم‌ارز با پرهیزکاری

برای تعریف تقوا و پرهیزکاری کلمه‌های زیادی وجود دارد که هرکدام دارای تفسیری مخصوص به خود است. با توجه به تعریف دین و ارتباط انسان با دین در درس‌های گذشته می‌دانیم همه احکام و توصیه‌های دینی برای رشد، توسعه و خوشبختی بخش انسانی وجودمان هستند؛ بر این اساس، پارسایی و تقوا هم اصل و توصیه‌ای در راستای کمال ما انسان‌ها است. در این بخش به بررسی چند مفهوم هم‌ارز با تقوا و پارسایی می‌پردازیم و سعی می‌کنیم ارتباط آن با بخش‌های مختلف وجودمان به‌ویژه بخش انسانی و نقش آن در رشد و کمال را کشف کنیم.

پرهیزکاری و ترس

در فرهنگ واژگان و بسیاری از کتاب‌های ترجمه و تفسیر، تقوا و پرهیزکاری معادل ترس معنا شده و می‌گویند «اتَّقُوا اللَّهَ» یعنی از خدا بترسید؛ آیا حقیقت آیه‌های قرآن و روایت‌ها هم دعوت به ترس از خداوند است؟ اگر این‌طور باشد پس صفت «ارحم‌الراحمین» چه معنایی دارد؟

مجموع محبت و مهربانی همه مخلوقات از ازل تا ابد فقط قطره و ذره‌ای در برابر اقیانوس بی‌کران مهربانی و رأفت خداوند است؛ بنابراین ترسیدن از خدا معنایی ندارد. قطعاً واژه ترس در تعریف تقوا معنی خاصی دارد و باید بدانیم در موارد مختلف به کدام یک از جنبه‌های ترس اشاره شده است.

گاهی هنگام پخت غذا این ترس را داریم که غذای ما خوب از آب درنیاید. این نوع ترس، ترس از اصل کار نیست؛ بلکه نگرانی بابت کیفیت و نتیجه کار است، یعنی ما مراقب هستیم در کیفیت کار انجام شده خللی ایجاد نشود. در مورد تقوا هم همین‌طور است، وقتی خداوند ما را به پرهیزکاری توصیه می‌کند یعنی باید نگران باشیم و بترسیم از اینکه مبدا عمل انجام شده بین ما و خدا مانع ایجاد کند و ما را از او و هدف خلقتمان دور کند. این نوع ترس‌ها سازنده هستند و باعث می‌شوند با احتیاط از کنار خطرها قدم برداریم.

پرهیزکاری و تقوا مفهومی معنوی و ماورایی، که فقط در کتاب‌ها و منبرهای اخلاقی به آن اشاره می‌شود، نیست؛ ما در تمام امور روزمره و زندگی معمولی خود با مصادیق تقوا و بی‌تقوایی مواجه هستیم و در ساده‌ترین امور هم می‌توانیم مثال‌هایی برای آن پیدا کنیم؛ مثلاً دستگاه اعصاب سنج را در نظر بگیریم. این دستگاه یکی از وسایلی است که بسیاری از ما با آن بازی کرده یا حداقل این وسیله را دیده‌ایم. در این بازی باید حلقه فلزی دسته‌داری را با دقت از یک میله فلزی پر پیچ و خم عبور دهیم و مراقب باشیم حلقه با میله برخورد نکند؛ همین مراقبت نوعی از رعایت تقوا است، احتیاط برای انجام عمل درست و پیشگیری از خطا!

یکی دیگر از معانی تقوا، ترس به مفهوم احتیاط و خودمراقبتی برای پیشگیری از آسیب است؛ مثلاً پوشیدن لباس گرم و استفاده از زنجیر چرخ در زمستان، گرفتن دست کودکان هنگام عبور از خیابان یا گذر از یک ارتفاع و توجه به رفتار و گفتارهای خود برای حفظ یک ارتباط نمونه‌هایی از این نوع ترس و به عبارتی کارهای توأم با تقوا برای پیشگیری از آسیب هستند.

همچنین تقوا را می‌توانیم ترس و پرهیز از همه کارهایی بدانیم که مانع شبیه شدن ما به خدا و کسب اسماء و صفات الهی می‌شود؛ به بیان تخصصی‌تر تقوا یعنی ترس و دوری از هر چیزی که مانع بی‌نهایت شدن و رسیدن ما به زیبایی، قدرت، لذت، ثروت، جاودانگی و خوشبختی مطلق می‌شود.

بررسی ابعاد مختلف ترس در تعریف تقوا و پرهیزکاری نشان می‌دهد این ترس از نوع ترس‌های ناپسند نیست، بلکه ترسی است که باعث می‌شود هوشیارانه از کنار موانع و خطرات بگذریم، سرعت حرکت خود را افزایش دهیم و در نهایت سلامت به هدف خلقتمان برسیم.

پرهیزکاری و توقف در برابر حرام‌های الهی

پرهیزکاری را می‌توان توقف و ترمز در برابر حرام‌های الهی دانست و کسی که توقف‌های بیشتری در برابر چنین مواردی داشته باشد انسان باتقواتری است. در حرکت به سمت هدف خلقت مهم‌تر از داشتن سرعت، طی کردن مسیر با سلامت و تقوا است؛ برای درک بهتر این موضوع دو ماشین را در نظر بگیریم که برای

رسیدن به مقصدی خاص باید از چندین نقطه عبور کنند. یکی از ماشین‌ها سرعت بالاتری دارد، در برابر موانع و نقاط خطرناک ترمز نکرده و بدون احتیاط از روی چاله‌ها عبور می‌کند و ماشین دیگر با سرعت کمتری حرکت کرده، به همه علائم و خطرات توجه می‌کند و با احتیاط از کنار آن‌ها می‌گذرد. کدام یک از این دو ماشین بهتر است؟ کسی که فقط رسیدن به مقصد برایش مهم باشد ماشین با سرعت بالاتر را انتخاب می‌کند، ولی همه ما می‌دانیم در رسیدن به مقصد نهایی خلقتمان آنچه بیش از هر چیزی اهمیت دارد به سلامت رسیدن است. یکی از کارهایی که در این زمینه باید انجام دهیم شناخت موانع از جمله انواع کارهای حرام و همچنین وسوسه‌های شیطان است تا با توقف و ترمز در برابر آن‌ها خود را از دام خطرهای نجات دهیم.

پرهیزکاری و عبور از موانع

یکی از تفسیرهای تقوا این است که در مسیر حرکت به سمت بینهایت بتوانیم موانع بیشتری را پشت سر بگذاریم. در مسابقات اسب‌دوانی و دوی با مانع کسی قهرمان می‌شود که بتواند موانع بیشتری را با سرعت و دقت بالاتر رد کند. در مسائل علمی و بررسی مدارج تحصیلی در یک رشته خاص هم از میان سه نفر با مدارک کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری معمولاً مردم برای فردی که دکتر است احترام بیشتری قائل هستند، چون او نسبت به دو نفر دیگر از موانع علمی بیشتری در آن رشته تخصصی عبور کرده است. مسیر رسیدن ما به هدف خلقتمان صاف و هموار نیست و موانع و دست‌اندازهایی دارد، در این مسیر هم مثل همه موارد دیگر کسی صاحب درجه بالاتری می‌شود که بتواند موانع بیشتری را پشت سر بگذارد؛ چنانچه خداوند هم در قرآن گرامی‌ترین افراد را باتقواترین و پرهیزکارترین آن‌ها معرفی می‌کند.^۱

^۱ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ؛ سوره حجرات، آیه ۱۳

پرهیزکاری و گریز از محدودیت

پارسایی و تقوا به نوعی مراقبت از خود در برابر محدودیت و کوچک شدن بخش انسانی وجودمان است. ما باید خود را طوری حفظ کنیم که بخش‌های حسی، خیالی، وهمی و عقلی وجودمان نتوانند با درخواست‌های خود ما را مشغول کرده و از معشوق اصلی‌مان جدا کنند.

مشغول شدن به بخش‌های پایینی باعث می‌شود محدود و کوچک بمانیم و از رسیدن به جایگاه بینهایتی که خدا برای ما آماده کرده است جا بمانیم؛ بنابراین اگر پرداختن به امور جمادی، گیاهی، حیوانی و حتی عقلی تأثیری در رشد بخش انسانی وجودمان نداشته باشند، اصل پرهیزکاری و تقوا حکم می‌کند این امور را محدود کرده و حتی در مواردی کنار بگذاریم؛ چون اگر چنین کاری را انجام ندهیم به مرور بخش‌های غیرحقیقی و پایینی تقویت شده و بر من حقیقی وجودمان غلبه کرده و آن را محدود می‌کنند.

پرهیزکاری و چند مفهوم مرتبط

در بخش‌های قبل چند نمونه از معانی و مفاهیم پرهیزکاری را بررسی کردیم. از جنبه‌های دیگری هم می‌توان تقوا و پارسایی را معنی کرد؛ مثلاً تقوا یعنی مراقب باشیم استعدادها و نعمت‌هایی را که خدا به ما داده است ضایع نکنیم و از آن‌ها بهترین و بیشترین استفاده را در راه رسیدن به هدف خلقت خود ببریم؛ اگر کسی دارای استعداد علمی، هنری، فنی یا هر نوع استعداد خدادادی دیگری باشد و از آن‌ها در مسیر درست استفاده نکند یعنی پرهیزکار نبوده و دچار بی‌تقوایی شده است.

در تعریفی دیگر می‌توان تقوا را معادل اطاعت‌پذیری دانست، یعنی خداوند هر دستوری به ما بدهد باید اطاعت کنیم. امام صادق (علیه‌السلام) در تفسیر تقوا می‌فرماید: تقوا این است که خداوند تو را در جایی که فرمانت داده، غایب نبیند و در آنجا که تو را نهی کرده، حاضر نیابد.^۲

تقوا موردی است که در جزءبه‌جزء زندگی ما جاری است و مصداق‌های مختلفی برای آن در زندگی روزمره وجود دارد؛ یک نمونه آن رعایت تقوا در جذب طیبات است، یعنی به سراغ هرچیزی از جمله لقمه، فکر، لباس، مکان و ازدواج می‌رویم باید نوع پاک و طیب آن را جذب و انتخاب کنیم؛ چون فقط بخشی که پاک و

أَنَّ الصَّادِقَ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَمِعَ عَنْ تَفْسِيرِ النَّفَّوِي فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ لَا يَقْعَدَكَ اللَّهُ حَيْثُ أَمَرَكَ وَلَا يَرَاكَ حَيْثُ نَهَاكَ؛ ابن فهد حلی، عدة الداعي، ج ۱، ص ۲۸۴

طیب است جذب می‌شود و قسمت حرام آن مانع شبیه شدن ما به خداوند و عاملی برای شباهت به لشکر شیطان است؛ چنانچه امام حسین (علیه‌السلام) در روز عاشورا خطاب به کسانی که مقابل ایشان ایستاده بودند، فرمودند: «همۀ شما از من نافرمانی می‌کنید و به سخنان من گوش نمی‌دهید؛ زیرا شکم‌هایتان از حرام پر شده و بر دل‌هایتان مهر غفلت خورده است.»^۳

با توجه به اهمیت رابطه انسان با خانواده آسمانی و امام زمان (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف) لازم است مفهوم پرهیزکاری را در این مورد هم بشناسیم. مهمترین ارتباطی که باید مراقب باشیم آسیب نبیند و برای حفظ و تقویت آن تلاش کنیم همین رابطه است؛ بنابراین انتخاب و انجام هر کاری که موجب نزدیکی و قرب بیشتر به این بزرگواران و تقویت رابطه با آنان شود، مصداق تقوا بوده و هرچیزی به این رابطه آسیب برساند و آن را تضعیف کند مظهر بی‌تقوایی است.

در نامه امام زمان (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف) به شیخ مفید، همدلی و وفاداری به‌عنوان دو شرط مهم برای نزدیک شدن ظهور معرفی شده‌اند؛ بنابراین بزرگترین تقوا در این زمینه، وفاداری به امام زمان (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف) و همدلی با منتظران ایشان برای زمینه‌سازی ظهور است.

پرهیزکاری و اصل توجه به تفاوت‌های فردی

پرهیزکاری اصلی است که همۀ ما باید آن را رعایت کنیم، ولی در این مسئله باید به تفاوت‌های فردی هم توجه کرد، یعنی هرکدام از ما با دقت و ریزبینانه بررسی کنیم و ببینیم چه چیزهایی ما را کوچک و محدود می‌کند، آن‌ها را انجام ندهیم و برعکس! این مورد دقیقاً مثل مسئله مزاج است که همه باید آن را بشناسیم، بعضی چیزها مثل ویروس سرماخوردگی، سرطان، آلودگی و مواد افزودنی برای همۀ ما مضر هستند و باید در برابر آن‌ها مراقب و احتیاط ویژه داشته باشیم؛ ولی برخی موارد ذاتاً بد نیستند، برای بعضی افراد، خطرناک و محدودیت‌آور و برای عده‌ای مفیدند؛ مثلاً ممکن است غذایی خاص برای فردی مفید باشد، ولی برای کسی که گلودرد دارد تحریک‌کننده بوده و حال او را بدتر کند؛ بنابراین باید از آن پرهیز کند.

... و كُلُّكُمْ عاصٍ لِأَمْرِي غَيْرُ مُسْتَمِعٍ قَوْلِي فَقَدْ مَلِئْتُ بِطَوْنِكُمْ مِنَ الْكَرَامِ وَ طَبَعَ عَلَى قُلُوبِكُمْ... علامه مجلسی، بحارالأنوار، ج ۴۵، ص ۸

این خودداری و پرهیز همان تقوا و پارسایی است. در مورد بعضی از موقعیت‌ها یا کلاس‌های اخلاقی، علمی و عرفانی هم همین‌طور است، امکان دارد این موارد برای فردی مضر و برای دیگری مفید باشد؛ از این‌رو گاهی لازم است ما حتی از برخی فعالیت‌های علمی و عرفانی، به این دلیل که برای ما مناسب نیست و محدودمان می‌کند، بپرهیزیم.

به‌عنوان مثالی دیگر از تفاوت‌های فردی در امر تقوا می‌توانیم به این مورد اشاره کنیم که پرداختن به عبادت و توجه به صورت‌های مقدس هم همیشه سودمند نیست و گاهی برای برخی از ما ضرر دارد و به‌جای اینکه باعث افزایش سرعت و رشدمان شود، موجب عقب‌ماندگی و سقوط ما می‌شود.

بسیاری از زیارت‌ها و عبادت‌ها ما را مغرور، پرادعا، بی‌رحم و سنگ‌دل می‌کند؛ مثلاً اگر با سفر هفتگی به مکانی مقدس دچار غرور می‌شویم، یعنی این سفر برای ما اصلاً مناسب نیست و باید تعداد آن را کاهش دهیم و مثلاً یک بار در ماه به زیارت برویم. در چنین مواردی رعایت تقوا، کاهش تعداد دفعات سفر است؛ اما ممکن است برخی از ما به زیارت هفتگی و ذکر و قرآن روزانه نیاز داشته باشیم، در چنین حالتی کوتاهی در انجام این موارد مصداق بی‌تقوایی است؛ بنابراین باید به این نکته توجه داشته باشیم که شرایط افراد با هم فرق دارد، ممکن است بعضی کارها برای برخی از ما محدودیت ایجاد کند و برای عده‌ای دیگر باعث رشد و پیشرفت شود. یکی از ملزومات پرهیزکاری و رعایت تقوا شناخت ویژگی‌ها و تفاوت‌های فردی است.

در این مقاله مفهوم پرهیزکاری را از جنبه‌های مختلف بررسی کردیم؛ با توجه به معنی رایج خداترسی برای تقوا، به‌صورت مشخص به مفهوم ترس و انواع آن در این مورد پرداختیم. در انتها به این نکته اشاره کردیم که با وجود لزوم رعایت تقوا برای همه باید در این مورد تفاوت ویژگی‌های فردی را هم در نظر گرفت؛ شما هم اگر تعریف دیگری از پرهیزکاری، مصداق و مثال‌های آن دارید، لطفاً با ما در میان بگذارید